

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SEYAHATNAMELERDE FOLKLORİK ÖGELER FOLKLORIC ELEMENTS IN TRAVEL BOOKS

Okan ALAY*

Öz

Folklor araştırmacıları için yazılı kaynaklarda halkbilimine ait çeşitli bilgiler bulmak mümkündür. Yazılı kaynaklar arasında yer alan seyahatnameler bu bağlamda ayrıca kayda değerdir. Seyahatnameler coğrafya, tarih, sosyoloji, din, edebiyat gibi bilim dallarına ait veriler taşıdığı gibi birçok folklorik öğeyi de içermektedir. Söz konusu bu eserler sayesinde halk kültürüne ait pek çok değer, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar ulaşabilmektedir.

Bu çalışmada örnek olarak; İbni Batuta Seyahatnamesi, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinin 3., 4. cildi, W. Radlof'un Sibirya'dan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir ve Ali Berat Alptekin'in Kazakistan'ı anlattığı Yesevi Ocağı'nda 210 Gün adlı beş eser incelenmiştir. Eserlerde tespit edilen folklorik öğeler Türk folklor arşiv kılavuzuna göre ilgili başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Neticede seyahatnamelerin folklorik öğeler açısından kayda değer bilgiler ihtiva ettiği ve bu bilgilerin folklor araştırmacıları için önemli bir kaynak olduğu somut örneklerle dikkate sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Folklor, Folklorun Kaynakları, Seyahatnameler, Folklorik Öğeler.

Abstract

It is possible to find various information on folklore in the Works written for folklore researchers in old ages. Travelogues which are among the written sources mentioned, carry significant information for folkloric studies. Travelogues, besides carrying important tips for science disciplines such as geography, history, sociology, religion, literature, also function as a source for folkloric researches with regard to many ingredients they host in their structure. Owing to these works, many folkloric elements of public culture belonging to different periods and places are able to reach today from centuries ago.

In this study, we have used travel books because of the importance they have in terms of folklore. As a sample, we analysed five travel books: "İbni Batuta's Travel Book", 3rd and 4th volumes of travel book by Evliya Çelebi, "From Siberia" by W.Radlof, "Five Cities" by Ahmet Hamdi Tanpınar and "210 Days at Yesevi Land" by Berat Alptekin in which he tells about Kazakhstan. We evaluated the folkloric elements we found in those works under relevant titles determined by Archive Guidebook of Turkish Folklore. According to the results of our study, it is presented to attentions with concrete examples that travelogues contain remarkable information with regard to folkloric elements and these information is a valuable, important source for folklore researchers.

Keywords: Folklore, Resources of Folklore, Travel Books, Folkloric Elements.

A. Giriş

Bir bilim dalı olarak folklor, ait olduğu toplum ve kültüre dair geçmişten günümüze önemli bilgiler aktarması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'de Tanzimat Döneminden başlayarak gelişme göstermiştir. Özellikle Rıza Tevfik, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü gibi araştırmacıların çalışmalarıyla kabul gören folklor, sonraki yıllarda Cumhuriyet dönemiyle birlikte günümüze değin önemli aşamalar kaydetmiştir.

Türkçeye "halkbilimi" olarak geçen folklorun inceleme alanı doğal olarak halk kültürüdür. Konusunu da halkın geleneğe bağlı olan maddi ve manevi kültüründen alan folklorun, araştırılıp incelenmesinde maddi kültür kaynakları, sözlü ve yazılı kaynakların yadsınamaz bir yeri vardır. Söz konusu bu kaynaklar sayesinde folklorun ait pek çok değer gün yüzüne çıkartılıp incelenebilmiştir. (Tan, 2000: 59)

Türkiye'deki folklor araştırmacıları için özellikle yazılı kaynaklarda folklorla ilgili çok çeşitli bilgiler bulmak mümkündür. Bu yazılı kaynaklar arasında *Orhun Abideleri*, *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk*, destan ve efsane kitapları, rûzname, surnameler, cönkler, fütüvvetnameler, fermanlar, menakıpnameler, salnameler, divanlar, arşivler ve seyahatnameler gibi çok sayıda materyal yer almaktadır.

Bu çalışmamızda yazılı kaynaklar arasında yer alan seyahatnamelerin folklor çalışmaları için ne denli önemli bilgiler taşıdığını göstermek amacıyla seyahatnameleri çalışma konumuz olarak belirledik. Bilindiği gibi seyahatnameler, bir yazarın gezdiği gördüğü yerlerden edindiği izlenimleri, bilgileri anlatan yazı türüdür. Bu tür yazılarda ana amaç, yurt içinde ya da yurt dışında olsun, gezilen, görülen yerleri doğası, yerel özellikleri, insanları ve onların yaşayış biçimleriyle tanıtmaktır." (Türk Edebiyatı Ansiklopedisi: 536)

Seyahatnamelerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda folklorun dair pek çok bilgi, bulguya rastlamak mümkündür. Seyahatnameler coğrafya, tarih, sosyoloji, din, edebiyat gibi bilim dallarına ait önemli ipuçları taşıdığı gibi ayrıca birçok öğe bakımından folklor araştırmalarına da kaynaklık etmektedir. Bu eserler

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi.

sayesinde halk kültürüne ait farklı zaman ve mekandan kalan pek çok folklorik öge /değer yüzyıllar öncesinden günümüze kadar ulaşabilmektedir. Bundan dolayı hâlâ halkbilimi araştırmacılar için seyahatnameler başvurulacak başlıca yazılı kaynakların arasında yer almaktadır.

Konuyla ilgili olarak M. Fuad Köprülü'den (Köprülü, 1919), Pertev Naili Boratav'a (Boratav, 2003), Cahit Öztelli'den (Öztelli, 1958), Nail Tan'a (Tan, 1974), Saim Sakaoğlu'ndan (Sakaoğlu, 1989) Ali Berat Alptekin'e (Alptekin, 2001) Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sini folklor ve halk edebiyatı bakımından değerlendiren araştırmacılar var olagelmıştır. Son yıllarda ise bu konuya dair Hakan Köktürk (Köktürk, 2006) ve Osman Şentürk'ün (Şentürk, 1999) yüksek lisans çalışmaları gibi konuyu dil, edebiyat, sanat, coğrafya ve tarih bakımından değerlendiren akademik çalışmalar yapılmıştır.

Seyahatnamelerden Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* ile birlikte bu eserden önce kaleme alınmış olan Babür Şah'ın *Babürname'si*, Seydi Ali Reis'in *Miratü'l-Memalik'i* bu türün en önemli örnekleridir. (Banarlı, 1998: 688)

İbni Fazlan'ın, İbni Batuta'nın, Marko Polo'nun seyahatnameleri, İstanbul hayranı Piere Loti'nin eserleri, tanınmış Türkolog W. Radlof'un *Sibirya'dan* eseri, ünlü seyyahımız Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, Cenap Şahabettin'in *Hac Yolunda* eseri, Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi*, A. Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir'i* ve daha adını saymadığımız nice eser, folklor araştırmacıları için dikkate değer önemli kaynaklardır.

Bu çalışmada söz konusu seyahatnamelerden; İbn-i Batuta'nın 14. y.y.'da kaleme aldığı *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*'ni, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin 3. ve 4. cildini, W. Radlof'un *Sibirya'dan* eserini, A. Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'ini ve Ali Berat Alptekin'in 1996 yılında Kazakistan'a yaptığı geziyi içeren *Yesevi Ocağında 210 Gün* adlı eseri folklorik ögeler bakımından incelenmiş, tespit edilen ögeler Türk folklor arşiv kılavuzuna göre ilgili başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

B. Seyahatnamelerde Tespit Edilen Folklorik Ögeler

1. Dil- Anlatım

1.1. Ad Verme (Onomastik)

Seyahatnamelerde dil-anlatım başlığında "ad verme" (onomastik) konusuyla ilgili olarak bazı tespitlerde bulunulmuştur. Özellikle Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde hemen hemen gidip gezdiği her bir yörenin adıyla ilgili olsun, gerek o yöredeki bir yapının veya kişinin adıyla ilgili olsun çok sayıda bilgi verilmiştir.

Evliya Çelebi, kitabının 3. ve 4. ciltlerinde Anadolu gezilerinde Malatya, Konya, Diyarbakır, Çapakçur (Bingöl), Ruha (Urfa) gibi birçok yerin adının kaynağını belirterek çeşitli rivayetlerden söz eder. Bu gezilerin birinde yolu Tatvan'a düşer. Evliya Çelebi Tatvan adıyla ilgili olarak; "*Yine bu Rahova Ovasında üç saat doğuya gidip Taht-ı Van kalesine geldik. Kürtler bu kaleye 'Tatvan' derler. Bu yer Van eyaletinin hududu olup derya (Van Gölü) kenarında bir yerdir...*" der ve yöreyi anlatırken bu "Taht-ı Van" ifadesinin söylene söylene halkın dilinde "Tatvan" biçimini aldığını belirtir. (Evliya Çelebi, 1986: 513)

Sibirya'dan isimli eserinde W. Radlof Türklerde ad verme geleneğini "çocuğa ad verme" adı altında şöyle anlatıyor:

"Çocuğa ad verme umumiyetle çocuk doğduktan sonra aile reisi tarafından derhal yapılır. Ya doğumdan sonra yurda ilk giren şahsın adı, ya palta (balta), miltık (tüfek) gibi ilk söylenen bir eşya adı veya doğumdan sonra ilk gelen kimsenin ilgi çekici bir özelliği isim olarak takılır; mesela Sarı - paş (saribaş) gibi. Önceki çocuklar ölmüşse, yeni doğana kötü bir ad takılır, mesela it-ködün (it götü), palçık (Balçık) gibi. Yukarıda zikredilen şahıs Rus ise Rusça ad verilir. Mesela; Muklay (Nikolay), Mukolka (Nikolka), Pabil (Pavel) gibi. Zenginler ad verme dolayısı ile meclis tertip ederler, çocuğun adı burada merasimle ilan edilir." (Radlof, 1997: 174)

Ad verme geleneği Orta Asya Türklerinde ise şöyledir: "*Çocuğa ad verilirken Anadolu'daki gibi yörenin aksakallısı, imamı, mollası, çağrılır. Bebeğe ezan okunarak isim verilir. İsimler zenginlik, gelenek, din, tarih, kahramanlık... gibi kavramlarla ilgili olarak verilir.*" (Alptekin, 1996: 250)

2. Anlatmalar

Seyahatnamelerde anlatmaya dayalı türlerden ayrıntılı olarak bahsedilmese de yer yer bu türlere göndermeler yapılmaktadır. Bazen de bu anlatmalardan özellikle efsaneler, halk hikâyeleri ve menkıbelere değinilmekte, onlardan bazı örnekler verilmektedir.

2.1. Efsaneler

Seyahatnamelerde adı çokça geçen anlatmalardan biri de efsanelerdir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde efsanelerin önemli bir ağırlığı vardır. Bu efsaneler bazen uzun uzadıya anlatılırken bazen de onlardan çok kısa söz edilir. Ancak *Seyahatname*'de anlatılan efsaneler ve "gara'ib", garip olarak adlandırılan diğer anlatılarda oldukça abartılı ifadelere yer verildiği için birçok araştırmacı bu konuda olumsuz eleştirilerde bulunmaktadır. Ancak;

"*Evliya Çelebi'nin yapıtı, her ne kadar bazı araştırmacılar için sırf bu anlatılar yüzünden değerini kaybetmiş ve uydurma bir metne dönüşmüşse de anakronik yaklaşımlardan sıyrılıp yapıtın kendi*

bağlamına odaklandığımızda, Evliya'nın vurgulu bir biçimde böyle bir kategori oluşturması bir zaaf değil, seyahat anlatısı geleneğine uygun bilinçli bir eğilim gibi görünmektedir." (Özay, 2011: 61)

Yine bu hususta, Houari Touati; "Kimi zaman bir seyahatnamenin okunma veya dinlenmesinin tek gerekçesi gibidir" (Touati, 2004: 215) diyerek aslında Evliya Çelebi Seyahatname'sinin olması gereken bir tarzda kaleme alındığını belirterek bir nevi Evliya Çelebi'ye yönelik eleştirilerin haksızlığına da işaret etmektedir.

Evliya Çelebi eserinde "*Büyük Çapakçur Kalesi*" kısmında Çapakçur'un (Bingöl'ün eski adı) ab-ı hayat kaynağı olduğunu, bu sudan içenlerin ölümsüzlük kazanacaklarını bir efsaneyle anlatır. Bu efsane şimdiki "Bingöller efsanesi"nin asıl varyantı olarak geçmektedir. Bu "Bingöller efsanesi" Saim Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi* (2009) (Sakaoğlu, 2009) ve Okan Alay'ın *Kültür Dünyamızda Bingöl* (Alay, 2006) kitabında da geçmektedir. Evliya Çelebi'nin eserine aldığı efsanede İskender Zülkarney'in iki boynuzundan kurtulmak, şifa bulmak için hekimlerin tavsiyeleriyle ab-ı hayat aramaya koyulur. Nihayet Bingöl yaylalarının birinde bu suyun pınarından birkaç katre içer ve boynuzlardan kurtulur. Suyun ölümsüzlük sırrı ortaya çıkacakken su bin parçaya bölünür ve bin göller olur. Bu göllere de İskender'in "makdis lisanı"na göre "Cennet suyu, hayat suyu" anlamına gelen Çapakçur adı verilir. (Evliya Çelebi, 1986: 176)

Evliya Çelebi bu efsaneyi Çapakçur (Bingöl) kalesinde konaklarken kaleme aldığını belirtir. Yine Bingöl yaylalarının güzelliğinden ve sularının lezizliğinden bahsederken bu kez de "ab-ı hayat" efsanelerinin bir başka varyantından bahseder. Bu kez efsanede bir avcının öldürdüğü kuşu Bingöl yaylalarında bir gölde yıkarken kuşun birden can bulup yeniden uçmaya başladığı anlatılır. Kuşun uçtuğunu gören avcı bu sudan içmek isteyince göl, sırrı ortaya çıktığı için bin parçaya bölünür ve bin göller olur. (Evliya Çelebi, 1986: 182)

Bu efsane içinde yöreyle ilgili efsanelerin de yer aldığı Ali Berat Alptekin'in "*Fırat Havzası Efsaneleri*"yle (Alptekin, 1993), M. Şerif Varto'nun "*Varto Tarihi*" (Fırat, 1970) isimli kitaplarında da geçmektedir.

Kazakistan'daki gezileriyle ilgili izlenimlerini anlatan Ali Berat Alptekin de kitabında efsanelerden bahsetmektedir. Öğrencisiyle birlikte gittiği bir Kazak Köyünde, Sızgan köyünde Gelincik Dağı olarak adlandırılan bir yerin olduğunu ve bu yerle ilgili olarak da köy halkının kendisine bir efsane anlattığını söyler. Bu efsanede gelin alayının develeriyle birlikte taş kesildiğini ve bu taş kesilme motifinin Anadolu'da da birçok efsane ve masalda geçtiğini belirtir. (Alptekin, 1996: 127) Bu efsaneyle hemen hemen aynı özellikleri taşıyan ve hatta adı bile ona yakın olan bir efsane "Gelin Alayı" efsanesi Bingöl, Diyarbakır Yörelerinde anlatılmaktadır. (Alay, 2006: 245)

Kazakça'da "Anız, efsane, hikâyât" olarak adlandırılan efsanelerin Kazak halk edebiyatında önemli bir yere sahip olduğunu belirten yazar, bu efsanelerin Anadolu'daki efsanelerle benzerlik gösterdiğini belirtir. Efsanelerde Anadolu'dakinin yerine başka kahramanlar geçmektedir. Anadolu'da Yunus Emre ise, burada Hoca Ahmet Yesevi diye anlatılır. Yatırlarla ilgili efsanelerin burada da çokça olduğu gözlemlenmiştir. (Alptekin, 1996: 223)

Görüldüğü gibi seyahat metinlerinde yazarlar gezip gördükleri yerlere dair bilgiler aktarırken efsaneleri halk kültürü ve tarihi açısından dikkate değer görerek onlara sıkça yer vermektedirler.

2.2. Menkıbeler

Seyahatnamelerde dinî konular ekseninde dinî şahsiyetlerle ilgili olarak anlatılan menkıbelere de rastlanılmaktadır.

Evliya Çelebi gittiği yörelerde o yöreyle ilişkilendirilen, yöredeki herhangi bir yapı, yer veya olguyla bağlantısı olan kişilerle ilgili bazı menkıbeleri de eserine almıştır. Urfa'ya yolu düşen Çelebi, bu şehrin kuruluşu ve tarihteki önemi hakkında bilgiler vererek şöyle diyor:

"Semud Kaominden Rohay adında bir hükümdarın yapısıdır burası. Sonra Nemrud, buranın su ve havasından hoşlanıp burada ilahlık davasında bulunarak iki yüz sene yaşadı..." (Evliya Çelebi, 1986: 118) Bu ifadelerden sonra Hz. İbrahim'in ateşe atılma vakasını, Hz. İsa'nın İncil'i hazin bir sesle okumalarını, onun için bu makama Rehâvi (Ruhavi) yani Urfayî tarzı denildiği anlatılır. Bu menkıbeleri aktarırken yer yer efsane motiflerinden de yararlanıldığı görülmektedir.

2.3. Halk Hikâyeleri

Halk Hikâyeleri ve menkıbeler çoğu zaman iç içe geçtiği için hikâye, menkıbe, efsane, masal, destan türleriyle birlikte kullanılmıştır. Hatta bazı yerlerde hangisinin hikâye veya efsane olduğu tartışılır olmuştur.

Türk halk edebiyatının şaheserlerinden bir olan Dede Korkut hikâyeleri işte bu destan, halk hikâyesi özellikleri bakımından dikkate değerdir.

"Yesevi Ocağında 210 Gün" adlı eserde Dede Korkut hikâyelerinin sadece Anadolu ve Azerbaycan sahasında değil bütün Türk dünyasında önemli bir yere sahip olduğu örneklerle belirtilerek şöyle bir sonuca varılıyor: Dede Korkut hikâyeleri Orta Asya Türklerinde oldukça yaygındır. Bu hikâyeler burada da bilinmektedir. (Alptekin, 1996: 31)

2.4. Fıkralar

Seyahatnamelerde halk edebiyatında ve mizah kültüründe önemli bir yeri olan fıkralarla ve fıkra deyince Anadolu'da ismi ilk akla gelen şahsiyetlerden biri olan Nasrettin Hoca'yla ilgili olarak da bazı bilgiler verilmiştir.

"Kazak edebiyatında diğer edebiyatlarda olduğu gibi fıkra geleneği vardır. Fıkraya; "anektot" veya "engime" denir. Nasrettin Hoca burada da tanınır ve adı "Koja Nasır" olarak bilinir. Bütün Türk Dünyasında ortak bir fıkra tipidir Nasrettin Hoca." (Alptekin, 1996: 211)

Yazar bu tespitler ışığında aslında gezi metinleri sayesinde farklı mekânlarda ama benzer bir kültürün devamı olan unsurları önce gözlemleyerek sonra yazıya aktararak farklı coğrafyalardaki insanlara ulaştırmakta, aynı zamanda folklor araştırmacılarına da bir kapı aralamaktadır.

3. Anonim Şiirler

Anonim şiirler arasında değerlendirilen türkü, destan, tekerleme, mani, ninni gibi türler halk edebiyatında sözlü kaynaklar arasında yer alır.

Seyahatnamelerde de seyyahlar bazen bu türlerden yararlanmış, onlardan söz etmiştir. Bu anonim türünler böylelikle yazılı bir kaynak aracılığıyla günümüze kadar ulaşabilmiştir.

3.1. Türküler

Halk edebiyatının aynı zamanda da halk müziğinin önemli bir alanını teşkil eden türkülerle ilgili olarak Ahmet Hamdi Tanpınar ünlü "Beş Şehir" eserinde Erzurum'la ilgili izlenimlerini aktarırken türkülerle de yer vermiştir.

Erzurum'da dinlediği hoyratların, semaillerin, türkülerin kendisinde bambaşka duygular uyandırdığını belirterek bu türkülerle şarkıların hepsinin Erzurum'un kendi malı olduğu iddia edilemez diyerek yorumlarda bulunur:

Bazıları Erzurum'da doğmuşlardır. Bir kısmında Azerbaycan ile Kafkasya ile sıkı münasebetin doğurduğu tuhaf bir çeşni, bütün melez şeylerdeki o marazî hislilik vardır. Bir takım hoyratlar, mayalar bütün Bingöl havalisinin malıdır; Bingöl çobanlarının koyun otlatırken çaldıkları kaval nağmelerinden izler taşırlar... Bir kısmı, biraz sonra bahsedeceğim "Yemen Türküsü" gibi, Harput ağzıdır... Kiminin bestesi yerli, sözü başka yerlendendir. Kimin de dışardan gelen beste, makamın biraz daha üstüne bakmak yahut kararını değiştirmek suretiyle yerleşmiş, bu dağların, yaylanın malı olmuştur. Fakat hepsi birden bize büyüü bir ayna gibi Erzurum'u gurbeti verirler. (Tanpınar, 1990: 45)

Halk edebiyatında türkü geleneği içinde ozanların, âşıkların irticalen söylemeleri, araştırmaları da dikkat çekici bir husustur.

Anadolu'da "araştırma", Azerbaycan'da "deyişme" ve Kazakistan'da da "aytız" olarak bilinen tür halk şiirinde - kültüründe çok önemlidir. Aytız, Kazak şiirinde bir tür olup sözlü olduğundan çoğu unutulmuş, ancak 19-20. yy'da yazıya aktarılabilmektedir. Bu irticalen söylenir. Ve akın (şair) bunu yöre yöre dolaşarak anlatır. (Alptekin, 1996: 195)

3.2. Tekerlemeler

Halk edebiyatında çocukların dünyasında önemli bir yere sahip olan tekerlemeler, sayısmacalar ve oyun şiirleri sözlü bir gelenekle halk kültüründe yaşamaktadır.

Tekerlemeler her halkın kültüründe mevcuttur. Kazak folkloruyla ilgili derleme çalışmalarında da bu türe rastlanılmaktadır.

Kazak folklorunda oyun şiirlerine "ölender" adı verilir ki bu şiirler oyunlarda söylenen tekerleme-sayısmacalar gibidir. Bu şiirlerin bazılarının Anadolu'da da benzeri bulunmaktadır. Özellikle "birdir-bir" sayısmalarının aynısı orada da vardır. Aradaki fark biri Kazak Türkçesi, diğeri Türkiye Türkçesidir. (Alptekin, 1996:170)

3.3. Ninniler

Halk kültüründe çocuk dünyasıyla ilgili olan önemli bir tür de ninniler olup bunlarda sözlü geleneğin bir parçası olarak süre gelmiştir.

"Kazakistan'da; ninniler şekil itibarıyla Anadolu'yla büyük benzerlikler göstermektedir. Yalnız Kazakistan'daki ninniler komünist rejimin izlerini taşımaktadır." (Alptekin, 1996: 152)

Yazar, kitabında ayrıca Orta Asya'da, Kazakistan'da da ninni geleneğinin önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.

4. Kalıplaşmış Sözcükler

Halkın dili kullanma, dilin inceliklerini, geçmişin kültür birikimiyle pekiştirerek yansıtan kalıplaşmış ifadeler folklor zenginlikleri olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.

4.1. Atasözleri

Kazak Türkçesinde "makal" olarak değerlendirilen atasözleri Anadolu'da olduğu gibi değişik konularla ilgili olmak üzere oldukça yakın.

Örnek:

Kazakçada

- Eki garbız goltıga sıymas..
- Erte eksen, erte orsın .
- Suray suray Meke'ni tokadı.

Anadolu'dakiler

- İki karpuz bir koltuğa sığmaz.
- Erken ekersen, erken biçersin
- Sora sora Mekke'yi de bulursun. (Alptekin, 1996:

183)

4.2. Deyimler

Deyimler de atasözleri gibi kısa ama öz bir anlatım özeliğine sahip kalıplaşmış sözler olarak değerlendirilir.

Evliya Çelebi de Seyahatname'sinde Maraş ve yöresinden bahsederken o yöredeki Türkmenlerin dillerini, deyimlerini "Türkmen lisanı ve deyimleri" başlığıyla anlatır. Deyimlerinden örnekler verir:

"Çöngüldüm; kocadım, karanda şarlı; taşrada şehirli, ırmağa çimmen mi uşak?: Çocuk suya girer misin?, Bağrım çılığdırır: Yüreğim oynar, yanar..." (Evliya Çelebi, 1986: 138)

4.3. Bilmeceler

Ninni, tekerleme ve sayışmalar gibi bilmeceler de halk kültüründe çocuk dünyasının vazgeçilmez dil ürünlerindedir. Seyahatnamelerde pek bu tür dil ürünlerinden örnek verilmese de son yıllarda yapılan derleme çalışmalarıyla bilmecelerde de yazıya aktarılmıştır.

Kazakistan'da kaldığı süre içinde seyahat notları arasına bilmecelerle ilgili notlar da alan Ali Berat Alptekin; Kazak Türkçesinde bilmeceye "jumbak" denildiğini belirtir ve örnekler verir:

- Jerde tuwip kökte öledi: (tütün)
- Yerde doğup gökte ölür: (tütün). (Alptekin, 1996: 190)

Yazar, bu hususta ayrıca Kazak halk edebiyatındaki bilmecelerin de atasözleri, ninniler gibi Anadolu'daki türler gibi yaygın olduğu kanaatini dile getirmektedir.

5. Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları

Halkın sosyal yaşamında yer edinen ve folklor kapsamında değerlendirilen ahilik, seymen kuruluşları, dinî kuruluşlar, imece ve vakıflarla ilgili olarak seyahatnamelerde bazı bilgiler verilse de bu bilgilerin çoğu dolaylı olarak verilmiştir. Özellikle seyyahlar, gezdikleri yerlerde konakladıkları vakıflar veya ahi dergâhlarıyla ilgili bilgiler vermiştir.

İşte böyle bir seyyah olan İbn-i Batuta 14. y.y.' da Anadolu'yu gezip anlatırken ahilikle ilgili ilginç bilgiler aktarmaktadır.

5.1. Ahilik

İbn-i Batuta ahilik teşkilatını yakından görüp tanımış, onun ekonomik, sosyal ve inanç yönünden irdelemiştir.

Batuta; "Dünyada bir eşi daha bulunmayan bir cemiyet" olarak nitelendirdiği Ahilerin, Türkmenlerin yaşadıkları her yerde bulunduğunu ve bekâr ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bir tür cemiyet olduğunu söyler. Ahilerin birbirleriyle çok sıkı bir dayanışma içerisinde olduklarını ve her birinin halk içinde itibarlı bir mesleği olduğunu söyleyen Batuta, ayrıca Ahilerin memleketlerine gelen yabancılara yakın ilgi gösterdiklerini, onların yiyecek ve içeceklerini temin ettiklerini ve misafirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinden geleni yaptıklarını söylemektedir. (www.ahiyen.org/ahilik-tarihi/44)

İbn-i Batuta eserinde Anadolu'yla ilgili kısmında ahiliği anlatırken bu kuruma duyduğu hayranlığını belirterek şöyle der:

Bunlara fityan gençler, önderlerine ise "ahî-kardeş" adı verilir. Ben, dünyada onlardan daha güzel davranan kimse görmedim. Şiraz ile İsfahan halkının davranışları onları andırmakta ise de bunlar gelen ve giden yolculara daha fazla ilgi ve saygı gösterirler; şefkat ve iltifatta onlardan daha ileride bulunmaktadırlar... (İbn-i Batuta, 1989: 10)

Ahilik teşkilatı ilgili olarak Ahmet Hamdi Tanpınar da *Beş Şehir*'inde, Ankara'yı, camilerini, mimarisini anlatırken ahi teşkilatını sanat eserlerine olan etkisinden bahseder:

Selçuk camilerinin planında olan ahi eserlerini gelince onlarda ancak mihrap minberlerindeki işçilikle ve sütunları ile güzeldir. İster Moğollara tabi olsun, isterse müstakil olsun Ankara'da süren yarım asır bir ahi hâkimiyeti vardır. Bu, burjuvazi değilse bile artı zamanın ve çarşının şehri idaresi demektir ki, şark tarihinde az tesadüf edilir. (Tanpınar, 1990: 11)

Yukarıdaki eserlerden de anlaşılacağı gibi halk kültüründe önemli bir yeri olan ahilik teşkilatıyla ilgili değişik çağlarda yaşamış yazarların önemli bilgiler vererek folklor araştırmacıları için yaşanan dönem ve sürece dair önemli ipuçları sunmaktadırlar.

6. Hayatın Dönüm Noktalarıyla İlgili Gelenek ve Görenekler (Geçiş Dönemleri)

İnsan hayatında önemli dönüm noktaları olan doğum, sünnet, evlenme, askerlik, askere uğurlama, ölüm gibi konular da folklorik unsurlar olarak seyahatnamelerde geçebilmektedir.

6.1. Doğum

Ünlü Türkolog W. Radlof, Sibirya'da kaldığı süre içinde Altaylı Türklerin yaşamlarını görmüş, gelenek ve göreneklerini öğrenmiştir. Bunları da çalışmalarında değerlendirmiştir.

"Altaylı Türklerde bir kadın doğuracağı zaman bütün kadınlar evin içinde toplanır, erkekler de dışarıda kalır. Erkeklerin görevi, kötü ruhları koymak için gürültü kopararak evin etrafında koşmak, tüfek patlatmaktır. Bu gürültü, çocuk doğuncaya kadar devam eder." (Radlof, 1976: 174)

6.2. Evlenme

Türklerin evlenme ve düğün gelenekleriyle ilgili olarak edindikleri bilgileri çalışmalarında değerlendiren araştırmacılar, derlemeciler şunları söylemiştir:

"Altaylar boy halinde yaşarlar. Aynı boya (soya) sahip olanlar birbirleriyle evlenmezler. Bunlar kendilerine soy kardeşi (söktüing karındağı) derler. Her soyun kendine mahsus koruyucu ruhu şaman merasimi esnasında kullanılan hususi dua ve usulleri vardır." (Radlof, 1976: 168)

Altayların düğün ve evlenme geleneklerini anlatan Rodlof, Altayların fakir kesiminde, erkeğin babası oğluna kız istemek için bizzat kendisinin müracaat ettiğini, zenginlerde ise kıza talip olmak için yakın akrabadan "kuda" adı verilen iki kimse gönderdiğini belirtir. Karar verilirse de kız babası oğlan tarafının getirdiği pipoyu alır ve ağzına götürürken misafirler tarafından yakılır. Kız tarafına "kalım" (başlık gibi para, hayvan...) ve çeyiz (enci- kancı) karalaştırılır. Böylece düğün konuşulur. Bu olaydan sonra gençler nişanlanmış sayılır. Bu konuda iki ayrı kaynakta sırasıyla şu bilgilere rastlamaktayız:

Güveyin babası, oğlu için yeni bir yurt yapar ve servetinin bir kısmını ona bırakır. Düğün zamanında da güvey iki arkadaşının refakatiyle merasimle kız evinden gelini, babasından teslim alır. Gelin, kayın baba veya yaşlı akrabalarından biri gelini takdis ederek dualar okur. İkramlardan sonra evli çift merasimle yeni evlerine götürülür. (Radlof, 1976: 180)

Kazakistan Türklerinde evlilik gelenekleri yanında bir de "kız kaçırma" vakasına rastlanıldığı da görülür ki bu kız kaçırma hadisesi eşkiyalık için değil evlilik için bir yiğitlik emaresi olarak yapılır. Bu kız kaçırmalar sonrası ise "Aksakallılar" ve "kempir" denen yaşlı kadınlar kız evi ve oğlan evi arasındaki soğukluğu giderir ve olay tatlıya bağlanır. Zaten aksi bir durum nasıl olsun ki, kaçan kızın eve dönmesi veya getirilmesi toplum tarafından hiç hoş karşılanmaz. (Alptekin, 1996: 135)

Böylece araştırmacılar için, halk kültürü içinde geçiş dönemi süreçlerinden biri olan evlenmeyle ilgili gelenekler hem yaşanan döneme dair hem de günümüze olan yansımaları bakımından ayrıca dikkate değer bilgiler olarak eserlerde yerini almaktadır.

6.3. Ölüm

Seyahatnamelerde ölüm hadisesi ve ona bağlı olarak gerçekleşen taziye törenleri ve akabinde süregelen geleneklere dair çeşitli bilgiler yer alabilmektedir.

14. yy'da Anadolu'ya yaptığı seyahatlerde Anadolu'yu yakından görüp tanıyan İbn-i Batuta Eğridir'de iken rastladığı bir taziyeyle ilgili olarak kitabında şöyle diyor:

Anadolu'dakiler Mısır ve Suriye ahalisinin yaptıkları gibi, ölen kişi için, Allah'ın rahmeti olsun diye fazla feryat etmezler. Hele Lor (Güneybatı İran da bir halk) halkının hükümdar çocukları öldüğü zaman yaptıkları davramış ve tutumların hiçbirini göstermezler. Cenaze gömüldükten sonra sultan ile medresedeki öğrencileri üç gün süre ile sabah namazını izleyen anlarda kabristanı ziyaret ettiler. İkinci gün halkla birlikte ben de törene katıldım. (İbn-i Batuta, 1989: 13)

Bu konuda Radlof ise Sibirya'dan eserinde şunları söylemektedir:

Altaylıların ölüm ve yas törenlerinde ise defin işi (cenaze) gizlice ve hiçbir merasim yapılmadan icra edilir. Altaylılar ölümlerini genellikle dağ üzerindeki gizli yerlerde toprağa gömerler. Ölü tam giyinmiş vaziyette mezara konur ve yanına, yol için bir torba yiyecek de yerleştirilir. Zengin kimseler ise binek atıyla birlikte gömülürmüş. Geride kalalar, yurdu- evi Şamanlardan temizlettirerek başka bir yere naklederler. Yurt, aileden birinin ölümü üzerine terk edilerek olduğu yerde bırakılır ve aile kendisine başka bir yerde yeni bir yurt yapar. (Radlof, 1976: 181)

7. Halk Bilgisi

Halk bilgisinde önemli konu başlıkları şunlardır: halk hekimliği, halk veterinerliği, halk meteorolojisi, halk takvimi, halk hukuku, halk matematiği, halk ekonomisi. Bu tür bilgiler halkın yaşamından derlenerek yazıya aktarılırken bu hususta az da olsa seyahatnamelerde aracı bir konum üstlenmiştir. Ancak seyahatnamelerde bu bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu konuda Evliya Çelebi seyahatnamesinde bazı bilgilere rastlamaktayız.

7.1. Halk Hekimliği

Evliya Çelebi ünlü "Ab-ı hayat" veya "Bin göller efsanesi" ni eserini anlatırken devamında bu göllerin ve göllerin bulunduğu Bingöl yaylalarının birçok hastalığa şifa olduğunu belirtir. Özellikle göllerdeki su ve bu gölün kıyısındaki bazı otların, yaban bitkilerinin halk tarafından kullanıldığı söylenmektedir. Bu göllerden Hatun gölünün suyundan içen kadınların hamile kalıp çocuk sahibi

olabileceğini, Şur gölünden alınan suyla yapılan yemeklerin oldukça lezzetli olduğunu anlatır. (Evliya Çelebi, 1986:182)

Yesevi Ocağında 210 Gün adlı eserinde de yazar, Kazakistan'daki halk hekimliğinin Anadolu'yla benzerlik gösterdiğini anlattıktan sonra birkaç örnek verir:

"Ağrıyan yere, dişe tuz konur.

Yara olan yere bal veya sabun kesilip konur.

Çıban çıktığı vakit soğan pişirilip yaranın üzerine sarılır..." (Alptekin, 1996: 271)

Her iki yazarın bu eserlerinde az da olsa yer verilen bu bilgiler ışığında halkın farklı dönem ve coğrafyalarda nasıl bir halk hekimliği anlayışına sahip olduğuna ait izler görmek mümkün olmaktadır.

8. Bayramlar, Törenler, Kutlamalar

Dinî ve millî bayramların yanı sıra kutsal aylar ve günler, kandiller, hıdrellez ve nevruz törenleri folklorun sosyal ve dini sahasında önemli bir yere sahip olup bu kutlamalarda da folklorla ait önemli unsurlar mevcuttur.

8.1 Dini Bayramlar

İslam dininin Türkler üzerindeki önemli etkilerinden biri de bayram törenleri ve bayramlaşma geleneğidir. Bu etkinliklerde İslami motiflerin yanında İslam öncesi dönemin izlerini taşıyan inanç özellikleri, kültürel ve dini olgular da süre gelmektedir.

Gezginler gezip gördüğü yerlerde rast geldikleri zaman o yerlerdeki bayramlarla ilgili olarak çeşitli gözlemlerde bulunmuş, bu gözlemlerini yazıya aktarmışlardır.

Orta Asya gezilerinde, oradaki Türklerin Ramazan bayramlarını gözlemleyen yazar onlardaki dinî bayramlarla Anadolu'daki bayramlar arasında çok önemli farklılıkların olmadığını belirtir. Bu konuda bayram öncesi yapılan temizlikler, hazırlıklar ile bayramlarda yapılan ziyaretler, küskünlerin barıştırılması ve çeşitli yemeklerin yapılması gibi uygulamaların benzeştiğini; ancak bunların yanında kısmen de olsa değişkenlik arz eden bazı âdetlerin de olabildiğini aktararak ilginç bir âdetten bahseder: *"Ramazan bayramında, üç gün içerisinde yedi evin kapısını açmak zorunluluğu vardır. Bu farz gibi kabul edilir. Onun için herkes en az yedi evi ziyaret eder."* (Alptekin, 1996:120)

8.2. Nevruz

Ramazan ve Kurban bayramı gibi İslamî bayramların yanında İslam öncesi dönemlerden beri başta İranî toplumlar olmak üzere Ortadoğu halkları ile Orta Asya halkları arasında kutlanarak süre gelen bir bayram vardır ki buna "Nevruz, Navrız ve Newroz" denilmektedir. Bu nevruz kutlamaları da halkın yaşamında önemli bir yere sahip olduğu için seyahatnamelerde de geçmiştir.

Kazakistan'da nevruz bayramı törenlerini yakından gözlemleyen yazar, seyahat notlarında şunları belirtmiştir:

Kazaklarda Nevruz, diğer dini bayramlar gibi Ramazan ve Kurban bayramı gibi önemsenerek kutlanır. Hatta bu kutlamalar çerçevesinde orada okullar on gün kadar tatil edilir, yine bütün resmi kurumlar da birkaç günlük tatil edilir. Ayrıca Kazaklarda Mart ayının adı da "navrızdır. Halk inanışına göre nevruz gecesi (21 Mart) Hz. Hızır evleri ziyaret edermiş. Hızır iyiliğin ve güzelliğin müjdecisi, yeni yılın sembolüdür. Yine yıl boyunca bütün her şeyde bereket olsun, bolluk olsun diye tabaklara süt, tahıl ve su doldurulur. Evin ışıkları tam açılır ki Hızır evlerine gelsin. Nevruz günü evler ziyaret edilir. Halk oyunları oynanır, dombıra (bir tür saz) eşliğinde atışmalar yapılır, çocuk oyunları oynanır..." (Alptekin, 1996: 24)

Folklor araştırmacıları için özellikle Ortadoğu ve Orta Asya eksenli çalışmalarda nevruz törenleri ve onda yapılan ritüellerin ne kadar önemli olduğu dikkate alınacak olursa bu konuda seyahatnamelerin yadsınamaz bir kaynak olduğu daha net görülecektir.

9. İnanışlar

Dünya üzerinde insanoğlu var olduğundan beri kendi varlığı, tabiat, hayat, yaratılış, ölüm, ölüm ötesi gibi konular üzerine çok şeyler düşünmüş, çok şeyleri sorgulayıp kurcalamış ve nihayetinde de çokça şeylere inanmıştır.

Bu inanışlar arasında dinsel inanışlar, canlı ve cansız varlıklara inanışlar, tabiatüstü olgulara yönelişler, büyü, fal, nazar, uğur ve bereket gibi kavramlara yönelişler geçmişten günümüze kadar süre gelmektedir. Bu inanışlar insan hayatında her geçen gün etkisini yavaş yavaş yitirse de hâlâ önemli bir konuma sahip olan bu inanışlarla ilgili olarak bazı seyahatnamelerde de çeşitli bilgiler, gözlemler aktarılmıştır ki bunlar folklor araştırmacıları için özellikle geçmiş dönemlere ait önemli ipuçları barındırmaktadır.

9.1. Dinî İnanışlar

Anadolu, Ortadoğu, Orta Asya, Çin gibi yerleri gezip dolaşan gezgin İbn-i Batuta, Anadolu'da kaldığı süre içinde halkın dinî inanışları hakkında edindiği izlenimleri de eserine almıştır. Dinî inanışlar hakkında bazı bilgiler nakletmiştir:

"Anadolu'daki halk ekseriya imam Ebu Hanife mezhebine bağılı olup ehl-i sünnettir. Aralarında ne kaderci, ne rafizi, ne mutezileden, ne harici, ne de bid'ad ehli bulunmaktadır. Ancak, halk haşhaş çiğnemekten çekinmez ve bunda kaçınılacak herhangi bir şey görmez." (İbn-i Batuta, 1989: 5)

İbn-i Batuta Bursa'da kaldığı süre zarfında Osmanlı Sultanı Orhan Bey'le görüştüğünü anlattıktan sonra orada aşure yemeği ve "eyyam-ı aşure" yani aşure günlerinin nasıl olduğu hakkında bilgiler vererek şöyle demiştir:

"Orada misafir iken Aşure günü akşamında zaviyenin sahibi büyük bir ziyafet tertip etti. Şehirdeki askerleri, Halkı törene davet eyledi. Hep birlikte iftar edildi güzel sesli hafızlar Kur'an okudu. Nasihat ve vaazda bulunuldu. Ondan sonra sema ve âyine kalkıldı. Gece bu suretle bütün yüceliği ile yaşanmış oldu." (İbn-i Batuta, 1989: 45)

Dinî inanışlarla ilgili olarak W.Radlof ise Sibirya'da edindiği izlenimlerden hareketle eserinde şu tespitlerde bulunmuştur:

"Altaylılar bölge hakları içinde dürüstlükleri ve doğruluklarıyla tanınır. Hiçbir yurt kilitlenmez, hayvanlar çobansız ve kontrolsüz otlar, böyle olduğu halde hayvan hırsızlığı Altaylılar arasında duyulmamış gibidir." (Radlof, 1976:171)

Yine eserin devamında yazar şöyle diyor: "Altaylılar esareti sevmeyiz, hürriyeti her şeyden üstün tutar. Hizmetçi sözünden o kadar nefret eder ki, bir hizmete girmektense açıklıktan ölmeye razıdır. Eve giren herkes, ailenin bir parçası sayılır, hürmet edilir." (Radlof, 1976:173)

"Kırgızların hepsi de Kazaklar gibi Müslüman'dır, ancak onların İslamiyet'i daha geç kabul ettikleri söylenir. İslam öncesine ait pek çok gelenek devam eder. İçki, zevk, eğlence, ateşe yağ döküp yaptıkları merasimler mevcuttur. Dinî bilgileri azdır. Oruç, namaz gibi konularda pek bilgi sahibi değiller." (Radlof, 1976: 203)

Orta Asya halkları, Tunguz, Moğol ve Türk boyları, eskiden Şamanlığa mensuptu. Günümüzde bu halkaların çoğu ya Müslüman, Budist veya Hıristiyan'dır. Altaylılar da ise Şamanlık hâlâ yaşamaktadır.

Şamanlığı diğer dinlerden ayıran özellik yaşayan insanlarla onun çoktan ölmüş cetleri arasında sıkı bir münasebetin var olduğu inancıdır. Bu dinin rahibi insanlarla ruhlar arasında aracı olan şamandır. (Kam) Şamanlık babadan oğla geçer. (Radlof, 1976: 235)

Radlof bu çalışmalarında Şamanlıkla ilgili elde ettiği bilgileri vermektedir. Şamanlıktaki iyi ruh, kötü ruh, ışık âlemi, yaratılış efsanesi, ayinler ve kurban merasimleri hakkında da bilgiler aktarır.

Kazakistan'daki izlenimlerini anlatan Ali Berat Alptekin ise çalışmasında Müslüman olan Kazaklardaki ilginç bir olayı nakleder: "Camide, hutbede imamın elinde sopa bulunur. İmamın elinde sopanın olduğunu görünce öğrendim ki burada; eğer bir ülke sulh yoluyla kazanılmışsa elde sopa bulunur, eğer silah zoruyla kazanılmışsa kılıçla hutbe okunurmuş. Buna imamlar hususen dikkat edermiş." (Alptekin, 1996: 100)

9.2. Cansız Varlıklarla İlgili İnanışlar

Evliya Çelebi kitabında "Bingöl'ün faydaları" kısmında Bingöl efsanesini anlattıktan sonra bu göllerin her türlü derde deva olduğunu ve türlü türlü özelliklere sahip olduğunu anlatır. Tabii bu göllerin şifa özelliklerini ve halkın bu göllere dair olan inanışlarını bilimsel bir gerçeğe dayamaksızın bir inanış olarak kaleme alır. Dermelerinden bazı örnekler verelim: "Hatun gölü: suyundan içen kadın hemen hamile kalır, çocuk sahibi olur. Şur gölü: Bu suyla yapılan yemekler daha lezzetli olur. Kullı göl: Bu gölde yıkanan köselerin vücudu hemen kılınır..." (Evliya Çelebi, 1986:182)

9.3. Nazar-Nazarlıkla İlgili İnanışlar

Halk inanışları arasında bütün teknolojik ilerlemelere rağmen günümüzde de etkisini hâlâ koruyan önemli bir gerçeklik de nazarla ilgili olan inanışlardır. Seyahatnamelerde de nazarla ilgili olarak bazı bilgilere ulaşmak mümkündür:

"Orta Asya'da da batıl inançlar yaygındır. Halkın günlük yaşamında nazar kavramının önemli bir ağırlığı vardır. Üzerlik otu burada da önemlidir. Hayvanların kellesinin iskeleti evi-bahçeyi nazardan korumak için evin kapısının üzerine asılır. Yine bebek ve lohusa kadınları nazardan korumak için çeşitli inanışlara rağbet edilir." (Alptekin, 1996:267)

10. Oyunlar - Spor

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Bitlis ve yöresini anlatırken yörede oynanan geleneksel bir spordan, "çevgan" oyunundan bahseder. Oyunun nasıl oynandığını uzun uzadıya anlatır. Oyunla ilgili olarak şöyle ilginç bir gözlemini anlatır:

Bir meydana karşılıklı iki sütunda toplanan altı oyuncu kafileleri ellerinde bir değnek (çevgan) hazır beklerler. Bir tokmağa vurulduktan sonra meydana bir top bırakılır. Biri çevganla topa vurup başlatır oyunu. Neticede iki tarafın askeri, oyuncularını bir taraf galip gelip topu kendi hudutlarına götürmeye çalışır. Karşı taraftakiler mağlup olup galip tarafa büyük bir ziyafet çekerler. Oyunda topu kendi sütununa en çok götüren galip gelir. Asıl ilginç olan ise meydana bir ağacın tepesinde gümüş bir tasın asılmasıdır. Galip gelen oyuncular bu tası attıkları oklarıyla düşürmeye çalışır. Oku atıp gümüş tası vuran kişi bu tası alıp hana götürerek ödülünü alır. (Evliya Çelebi, 1986:508)

Bu oynanan çevgan oyununun aynı yörede ve komşu illerde, Bingöl, Muş ve Erzurum'da oynanan cirit oyunuyla birçok benzer özellik taşımaktadır.

11. Giyim Kuşam

İnsan yaşamında giyim ve süslenme bir ihtiyaç, gereklilik olduğu gibi aynı zamanda bir kültür yansıması, folklorik bir değer taşıması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Gezginler, notlarında göze hitap eden bu özelliklere de yer vermiştir.

Malatya'yı gezerken Evliya Çelebi 17. yy'da yörede revaçta olan giyim özelliklerinden bahseder:

"Halkı, eşrafi samur kürk ve renkli suflar giyerler. Fakir halkı şâpek, orta halli olanları çuka, çeşitli Malatya bezi ve huftan giyerler. Zengin kadınları ferace ve yassıbaşı ile gezerler. Fakir kadınları da çoğunlukla beyaz câra bürünüp sivri takle giyerler. Ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler." (Evliya Çelebi, 1986: 423)

Bu hususta Radlof Orta Asya'daki gezileriyle ilgili görüşlerini aktarırken şöyle der:

"Orta Asya'daki Altayların giyim ve süslenmelerine gelince; Altaylıların erkek ve kadınların yüzü, hemen hemen baştanbaşa birbirlerinin aynıdır, yabancılar bu şahısların birbirinden ayırmakta güçlük çekmektedir. Erkeklerin sakal ve bıyıkları pek seyrek. Yüzleri esmerdir. Kafalarını kazıtıp tepede yuvarlak bir saç bırakırlar." (Radlof, 1976: 171)

Ahmet Hamdi Tanpınar ise Erzurum'u anlatırken halkın geleneksel kıyafetlerinden şöyle söz eder: "Şehir halkı, ayakta zıgva şalvar, belde Acem şalı, silahlık, daha üstte gazeki denen cepken ile aba, hartı denen palto ile başına çok defa İstanbul'un kandilli yazması saran esnaf aşıklar kahvehanesine gider..." (Tanpınar, 1990: 29)

12. Halk Mimarisi

Konut çeşitleri, yapılar, yapı teknikleri, yapı süsleme ve konut döşeme gibi özellikler seyahatnamelerde sıkça konu edilir.

Özellikle Evliya Çelebi bütün seyahatnamesi boyunca gezip dolaştığı yerlerdeki yapıları, mimarî özellikleri anlatır. Camileri, hanları, sarayları, medreseleri, hamamları, kaleleri, çeşmeleri, evleri ilgi çekici özellikleriyle anlatır. Bütün bunları bu çalışmamızda aktarmak mümkün değildir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki geçmiş yüzyıllarda herhangi bir yörenin mimarî özellikleri merak edilip öğrenilmek isteniyorsa Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* eserinin ilgili bölümlerine bakmak son derece yararlı olacaktır. Örnek olarak gezgin Konya'yı anlatırken Konya Kalesi, Konya camilerini ve medreselerini anlatırken bu eserlerin kim tarafından yapıldığını, mimarî özelliklerini, biçim ve niteliklerinden detaylıca bahsetmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar da *Beş şehir*'de gezdiği yerlerdeki genel mimarî özelliklere, şehirlerin ilgi çekici yapılarına değinir. Erzurum'da Ulu Camiinden, Lala paşa camiinden, Saltuk kümbetlerinden, medreselerden bahseder. Bu yapıların hangi devlet, kültür, medeniyet mirası olduğunu gözlem ve birikimleriyle irdeler. Bunun gibi Ankara, Bursa, Konya ve İstanbul'un da mimarî değer taşıyan eserleri anlatır. (Tanpınar, 1990: 43, 76, 141, 152) İslamî ve İslamî olmayan kültür özellikleri birlikte değerlendirilmektedir.

13. Halk Mutfağı

Halkın damak zevkini, yemek kültürünü yansıtan değerler aynı zamanda folklor için de önemli bilgiler taşır. Yiyecek türleri, yapıları, içecek türleri ve yapıları, önemli günlerdeki yemek çeşitleri ve niteliği, sofraya gelenek ve görenekleri halk mutfağına dair folklorik özellikler olarak dikkat çeker.

Evliya Çelebi gittiği yörelerde o yörenin yemek kültüründen, mutfağından da söz eder:

Harput kalesi ve Yiyecek - içecekleri" bölümünde bakın neler söylüyor bu hususta: "Beyaz ve has ekmeği, çöreği, böreği güzeldir. Bağlarında Hezâri denilen bir çeşit elma yetişir ki, İstanbul yakınındaki Kocaeli sancağında yetişen misket elması gibi hoş kokulu, yuvarlak bir elmadır. Bahçelerinde yetişen bir çeşit üzüm, Şam'ın Zeyni üzümünden daha lezzetlidir. (Evliya Çelebi, 1986:171)

İbn-i Batuta ise Kırım gezisinde oradaki Türklerin mutfak kültüründen şöyle bahseder:

Bu Türkler ekmeğe ve buna benzer katı yiyecekler yemezler. Davka denilen Anili 'ye benzer bir darıdan yapılan ekmeği pişirirler. Önce suyu ateşin üzerine koyarlar, kaynayınca daokıdan bir parça içine atarlar, eode et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve birlikte pişirirler. Yemek olunca herkesin hissesini bir tabağa koyup verirler ve tabaktaki yemek üzerine yoğurt döküp içerler. Ekmeğin üzerine ise kısrak sütünden yapılan kırmızı adındaki içkiyi alır. Ayrıca bir çeşit şıraları vardır, tatlı şeyler onların katında ayıp karşılanır. (İbni-i Batuta, 1989: 75)

Söz konusu bu örneklerde görüleceği üzere Halk kültürünün önemli bir parçasını teşkil eden yemek kültürüne dair önemli bilgiler görmek mümkündür.

C. Sonuç

Seyahatnamelerle ilgili olarak yaptığımız bu çalışmada değişik dönem ve yerlere ait olmak üzere pek çok folklorik öge, olgu, bilgi tespit edilerek on üç başlık altında incelenmiştir. Görüldü ki seyahatnamelerin coğrafya, tarih, sosyoloji, din gibi değişik disiplinlere ait önemli ipuçları taşıdığı gibi bünyesinde barındırdığı pek çok folklorik unsur folklor araştırmacıları için de önemli bilgiler ihtiva etmiştir.

Bu çalışmamızda her bir seyahat kitabında tespit edilen folklorik öğeler sırasıyla uygun başlıklar altında verilirken bu öğelerden bazılarının belli kitaplarda daha çok yer aldığı, bazılarının ise birden çok kitapta yer alacak kadar nicel bir özellik gösterdiği görülmektedir. *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*'nde; "ad verme

(onomastik), dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumları/ahilik"; *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'*nde "dil-anlatım, halk hekimliği, giyim-kuşam"; Radlof'un *Sibirya'dan* eserinde hayatın dönüm noktalarıyla ilgili gelenek ve görenekler, yani doğum-evlilik-ölüm gibi geçiş dönemlerine ait bilgiler daha çok geçmektedir. *Beş Şehir'de* "giyim-kuşam ve halk mimarisi"; *Yesevi Ocağında 210 Gün* eserde ise; "efsane, menkıbe, halk hikâyesi ve fıkraları içine alan anlatmalar ve kalıplaşmış sözler"e ait folklorik öğeler diğerlerine nazaran daha çok yer almaktadır.

Sonuç olarak seyahatnamelerin folklorik öğeler açısından kayda değer bilgiler ihtiva ettiği ve bu bilgilerin folklor araştırmacıları için önemli bir kaynak değerinde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALAY, Okan (2006). *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Elazığ: Üniversite Yayınları.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1993). *Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler)*, Antakya.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1996). *Yesevi Ocağında 210 Gün*, Elazığ: Tisav Yayınları.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2001). "Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma", *Türk Dili*, S.596, ss.165-173.
- BANARLI, Nihat Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (2003). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Halkbilimi I)*, İstanbul.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (1986). İstanbul: Üçdal Neşriyat, C. 3-4.
- FIRAT, Mehmet Şerif (1970). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara.
- İbni Batuta Seyahatnamesi* (1989). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KÖKTÜRK, Hakan (2006). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Halkbilimi Unsurları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1919). "Kadın Edebiyatı", *İnci*, S.9, (1Teşrin-i evvel 1919), ss. 17.
- ÖZAY, Yeliz (2011). "Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nde Garâ'ib Bir Anlatı: Hz. Ali Kayası Efsaneleri", *Milli Folklor*, S.92, ss.58-63.
- ÖZTELLİ, Cahit (1958). "XVII. Yüzyılda Büyük Bir Folklorcu: Evliyâ Çelebi", *Türk Folklor Araştırmaları*, S.107 (Haziran 1958), ss.1713-1715.
- RADLOF, W. (1976). *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2009). *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1989). "Evlîya Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.4, ss.283-291.
- ŞENTÜRK, Osman (1999). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Folklorik Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAN, Nail (2000). *Folklor (Halkbilimi)*. İstanbul.
- TAN, Nail (1974). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1990). *Beş Şehir*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOUATİ, Houari (2004). *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul.
- Türk Edebiyatı Ansiklopedisi C.1.* (1982). İstanbul: Cem Yayınları.
- www.ahiyen.org/ahilik-tarihi/44-ibni-batuta-ahilik.html, (01.09.2016).